
LEZBIČNA LJUBEZEN V SODOBNEM SLOVENSKEM ROMANU

Družbene spremembe zadnjih let niso zaobšle problematike spolnih manjšin, prav tako se tem spremembam ni izognil sodobni slovenski roman, ki pripoveduje zgodbo današnjega časa. Povezava med dejanskim družbenim stanjem in dogajanjem v romanu je zanimiv segment raziskovalnega dela, zato v uvodnem delu podajam zgodovinski pregled družbenega položaja lezbijk in nekatera teoretična izhodišča, kar prispeva k objektivnejši interpretaciji obravnavanih romanov. Slovenska literatura z lezbično motiviko se prvič pojavi ob koncu 19. stoletja. Prvi tovrstni roman je *Fata morgana* (1898) Marice Nadlišek Bartol, o lezbični literaturi pa se natančneje razpravlja šele v drugi polovici 20. stoletja. Takrat se institucionalizira, pojavijo se založbe, ki izdajajo izključno lezbično literaturo, izpostavi se vprašanje definicije lezbične pisave. Prvi slovenski roman z lezbično tematiko *Ime mi je Damjan* izide leta 2001, prvi slovenski lezbični roman *Tretji svet* pa šest let zatem. Bralca popeljeta v svet drugačnosti, prav tako pa subtilno prikažeta notranji svet osrednjih književnih oseb, medčloveške odnose in družbeno ozračje.

Ključne besede: sodobni slovenski roman, študije spolov, spolne identitete, teorije o lezbilstvu, Suzana Tratnik, Zuzana Brabcová

Teoretična izhodišča

Lezbilstvo v naši družbi naj ne bi bilo več tabu ali neprimerna tema. V Sloveniji obstajajo številni projekti in študijski programi, med njimi tudi ženske in lezbične študije, prav tako pa se je v zadnjih desetletjih zgodil velik miselni preobrat in spodbujanje k strpnosti do istospolno usmerjenih. K temu so v veliki meri pripomogli tudi mediji. Tako imamo založbe in revije, ki izdajajo izključno literaturo s homoseksualno vsebino ter Festival gejevskega in lezbičnega filma. Na to temo nastajajo številni članki in študije, po katerih sem posegla pri svojem raziskovanju.

Tradicionalne teze o lezbilstvu¹ se nanašajo na ugotovitve teoretikov in seksologov iz druge polovice 19. stoletja, ki so bili mnenja, da je spolno nagnjenje biološkega izvora (v 20. stoletju so bile te razlage označene za spekulativne), kar je po mnenju mlajših raziskovalcev pripeljalo do stereotipnih predstav o lezbilstvu. Že v 19. stoletju se je pojavila oznaka tretji spol kot oznaka za homoseksualce. Ta oznaka pa ni bila namenjena samo ženskam z istospolnim nagnjenjem, pač pa tudi tistim, ki so zavračale tradicionalno vlogo ženske, saj s takšnim načinom razmišljanja in življenja naj ne bi bile prave ženske (Tratnik, Segan 1995: 9).

Ne zanima jih varnost družinskega življenja, temveč iščejo uspeh v zunanjem, moškem svetu. V osebnih odnosih dajejo prednost ženskam pred moškimi. Tako lezbijke niso predstavnice ženskega spola, ker nimajo običajnih ženskih lastnosti. Ker ravno tako niso moški, so jih teoretiki uvrščali v tretji spol. (Tratnik, Segan 1995: 9.)

Freudova analiza ženske seksualnosti se odmika od biološke razlage, saj meni, da homoseksualnost ni prirojena; ne pomeni mu nevroze ali bolezni, kot jo na primer nemškemu psihiatru Carlu von Westphalu. Po Freudu obstajajo tri vrste invertiranih oseb: 1. absolutno invertirani: njihov spolni objekt je lahko samo oseba istega spola; 2. amfigeno invertirani: njihov spolni objekt je lahko oseba istega ali nasprotnega spola; 3. okazijsko ali priložnostno invertirani: njihov spolni objekt je istega spola samo ob nekaterih zunanjih okoliščinah. Homoseksualnost je Freud razlagal kot naravno značilnost človekovega psiho seksualnega razvoja. Pri tem se je deloma opiral na področje anatomskega hermafroditizma – moške in ženske telesne značilnosti so vidne pri obeh spolih. Za inverzijo je imel dve razlagi: 1. pri inverziji je potrebno upoštevati biseksualno usmerjenost; 2. pri inverziji gre za motnje, ki prizadenejo spolni nagon med njegovim razvojem. Kot predstavnik sodobnejše psihoanalitične teze o lezbilstvu se kot prvi ni strinjal s Freudovo teorijo njegov sodobnik Alfred Adler, ki je lezbilstvo razumel kot obliko ženske izbire in v njem ni videl ničesar travmatičnega. Tudi drugi sodobnejši avtorji se s Freudovimi teorijami o ženski seksualnosti ne strinjajo, saj menijo, da temeljijo na nezadostnem poznavanju ženske anatomije (Tratnik, Segan 1995: 10–13).

O lezbični identiteti so pisale tako domače kot tuje avtorice: Suzana Tratnik, Nataša Sukič, Simone de Beauvoir, Judith Butler, Monique Wittig, Ria Mae Brown, Charlotte Bunch, Marta Shelly ... V svojih razmišljanjih se sprašujejo o tem, kdo pravzaprav je lezbijka. Kakšen je njen življenjski slog? Zakaj je postala lezbijka? Kakšen je odnos moških in družbe do lezbijk?

¹ Teorije o lezbilstvu so zbrane v delu *L, zbornik o lezbicnem gibanju na Slovenskem 1984–1995* v poglavjih Homoseksualnost v družbi in znanosti, Tradicionalne teze o lezbilstvu, Psihoanalitične teze o lezbilstvu (Freudova razlaga homoseksualnosti in ženske seksualnosti, Sodobnejše psihoanalitične teze o lezbilstvu), Alternativni teoretični pristopi (Plummerjeva razlaga lezbične spolne usmerjenosti, Feministični pogledi na lezbilstvo), Vpliv teorij o lezbilstvu na oblikovanje stališč do lezbijk.

Skorajda vse teorije o biološkem in družbenem spolu izvirajo iz znamenite misli Simone de Beauvoir: »Ženska se ne rodi: ženska to postane.« Na ta citat se naveže Monique Wittig (2000: 28) z ugotovitvijo, da lika ženske ne določajo biološka, psihološka ali ekonomska usoda, pač pa ga ustvari civilizacija. Judith Butler meni, da se nihče ne rodi z družbenim spolom, kajti ta je vedno pridobljen. Človek se sicer rodi z biološkim spolom, vendar biološki spol ni nujno povezan z družbenim. Biološkega spola ni mogoče spremeniti (vsaj mislili so tako), družbeni spol pa pomeni nešteto odprtih možnosti (Butler 2001: 120–121). Tudi Alojzija Zupan Sosič (2006: 269) piše v svoji študiji *Spolna identiteta in sodobni slovenski roman* o biološkem, družbenem in psihološkem spolu, pa tudi o identiteti oziroma spolni identiteti: »Identiteto posameznika bistveno določa spol; ker pa je spol tudi že identiteta, spolna identiteta ni podvržena samo spolni, rasni, pač pa tudi etnični in kulturni razliki.« Avtorica ugotavlja, da angloameriška znanost ločuje med dvema temeljnima pojmom: *sex* in *gender*. Prvega slovenimo kot spol (biološki spol), drugega pa kot spolno identiteto (družbeni spol). Ob tem se sprašuje: Koliko spolov poznamo? Ali je družbeni spol posledica biološkega spola? Ali družbeni spol pojasnjuje biološkega? »Na ta vprašanja poskuša odgovoriti razlika med biološkim in družbenim spolom, katere prvotni namen je spodbijanje formulacije biologija – je – usoda« (Zupan Sosič 2006: 270–271). Zanimiv je odgovor na vprašanje, koliko spolov poznamo:

Na osnovi bioloških znakov lahko v zahodnih družbah govorimo o petih spolih: 'nesporni' moški, 'nesporna' ženska, hermafrodit, transseksualna ženska, spremenjena v moškega, in transseksualni moški, spremenjen v žensko. Pri upoštevanju pomembnih 'sorodstvenih' vezi pa se število znatno poveča: 'prava' ženska, 'pravi' moški, lezbična ženska, gejevski moški, biseksualna ženska, biseksualni moški, transvestitska ženska, transvestitski moški, transseksualna ženska in transseksualni moški. (Zupan Sosič 2006: 277.)

Naslednja pogosto citirana misel, ki je prav tako kot nekatere prejšnje osredotočena na interpretacijo biološkega in družbenega spola, je misel Monique Wittig: »Nihče se ne rodi kot ženska.« Še prepoznavnejša pa je tale: »Lezbijka ni ženska.« Kaj oziroma kdo je po mnenju Wittigove lezbijka? »Lezbijka torej mora biti nekaj drugega, ne-ženska, ne-moški, proizvod družbe, ne narave, saj v družbi ni narave« (Wittig 2000: 34). Butlerjevo je ta citat spodbudil k ideji, znani iz preteklosti, da je lezbijka, če res nima biološkega spola in ni ne ženska ne moški, tretji družbeni spol. Wittigova trdi, da lahko nekdo namesto tega, da bi postal ženska, postane lezbijka. Po mnenju Butlerjeve je lezbilstvo torej logično ali politično nujna posledica feminizma (Butler 2001: 136). In še nekaj izjav:

Biti lezbijka pomeni ljubiti sebe. Sebe – žensko. /.../ Biti lezbijka pomeni žensko postaviti na prvo mesto. /.../ Naša družba zahteva, da imajo ženske ljubezenska razmerja izključno z moškimi. Lezbijka pa vzpostavlja odnose z drugimi ženskami – tako družbene in ekonomske, kot tudi čustvene in telesne. Lezbijka svojih zvez z ženskami ne jemlje samo kot alternativo ali izhod iz zatirajočih odnosov med moškimi in ženskami, temveč se veže nanje zaradi žensk samih, ker ženske ljubi. /.../ Lezbičnost torej ni samo seksualna preferenca, temveč je politična odločitev. (Brown, Bunch 1985: 39–40.)

Lezbičnost je ena od poti do svobode – svobode od zatiranja s strani moških. (Shelly 1985: 49.)

Ženska homoseksualnost je omenjena že pri Grkih v Platonovih delih. Sicer se lezbištvo v grški literaturi ne pojavlja, kar pomeni, da je šlo za tabu temo. Izjema so Sapfine pesmi, ki pa se zaradi »sporne« erotične vsebine niso ohranile v celoti. Tudi v Šparti so bile po Plutarhovih pričevanjih ugledne ženske zaljubljene v dekleta, kar izpričuje vazno slikarstvo, ki upodablja ženske, ki si izkazujejo nežnosti (Kuhar 2001: 21). Tako kot Grki tudi Rimljani lezbični ljubezni niso posvečali pozornosti, pripisovali so ji celo protinaravnost in je niso odobravali. Motilo jih je namreč dejstvo, da ženska prevzema aktivno vlogo, čeprav ji je namenjena pasivna. Prav tako naj bi lezbištvo ogrožalo moške v smislu pravice podeljevanja užitkov (Kuhar 2001: 29–30).

Šele mnogo kasneje je pojav kapitalizma ženskam omogočil denarno neodvisnost in samostojnost, zato so tudi lažje izrazile istospolna nagnjenja, izživele pa so jih lahko le izven svoje družine, zato so se pogosto selile v države, ki so bile glede tega svobodnejše in naprednejše. Bojevale se niso samo za enakopravnost homoseksualnih oseb, pač pa tudi za njim koristne družbene reforme. Tako se je lezbištvo začelo povezovati s feminizmom in obratno (Pirnar 2006: 38). Marta Pirnar v svoji študiji *Tok/protitok* piše tudi o tako imenovani moški lezbijki. Moške lezbijke so se oblačile in vedle kot moški, poleg tega so kadile in popivale ter si želele moških poklicev in privilegijev. Tudi slovenska pisateljica in pravnica dr. Ljuba Prenner,² sicer avtorica prve slovenske kriminalne povesti *Neznani storilec*, je bila v 30. letih 20. stoletja izstopajoča osebnost zaradi svoje neprikrite spolne identitete, moških značajskih značilnosti in prav takšnega vedenja. Že zelo zgodaj je spoznala, da je drugačna, kar se je odražalo v njenem vedenju. Najprej se je iz Amalijske Marije Uršule preimenovala v Ljubo, nato se je uprla tipični dekleški vzgoji in se družila s fanti. Nosila je kratko frizuro, moška oblačila,³ njen glas pa je bil v primerjavi z glasovi drugih deklet za spoznanje globlji. Prennerjeva pravzaprav nikoli ni skrivala svoje identitete. Kar je čutila, je tudi izrazila. Vsekakor ji ni bilo lahko, zato je svojo stisko izrazila s pomočjo literature. Njeni književni junaki so predvsem moškega spola, skozi njihove zgodbe pa se izrisuje njena usoda (2006: 57–64).⁴

Z lezbištvom je povezano tudi *queer* gibanje. To sodi med nova družbena gibanja (feministično gibanje, gibanje za osvoboditev črnske rasne manjšine, gejevsko in

² Poleg Ljube Prenner je v istem obdobju kot istospolno usmerjena pisateljica in popotnica prepoznavna tudi Alma Karlin.

³ »Ljuba je velikokrat poudarjala, da je bilo največ, kar ji je socializem dal, prav to, da se je lahko začela oblačiti kot moški. Krilo je tako kmalu izginilo iz njene garderobe; zamenjale so ga hlače, klobuk pa je poleg njene advokatske aktovke postal običajen dodatek k moški opremlj« (Pirnar 2006: 60).

⁴ Pred lezbično-feminističnim gibanjem so lezbične pisateljice predstavljale lezbijko kot bolnico ali mučenico, neredko pa so prikrivale lezbištvo s spreminjanjem spola literarnih likov ali kodiranjem; na tak način sta pisali na primer Amy Lowell in Gertrude Stein (Faderman 2002: 443).

lezbično gibanje, ekološko gibanje ...), ki so se pojavila v 90. letih.⁵ Znotraj *queer teorije*, ki se ukvarja tudi z vprašanjem spola in seksualnosti, pišemo o lezbičnem spolu, ki se pojavlja v dveh različicah, kot *butch* in *femme*. Izraza interpretiramo kot aktivnejši in pasivnejši pol lezbičnega para.⁶

Tema lezbične ljubezni in motivi v slovenski književnosti

Prvi motivi in teme lezbične ljubezni se v slovenski književnosti pojavijo v 19. stoletju:

V slovenski književnosti se podobe istospolne ljubezni pojavljajo šele konec 19. stoletja in so del findesiëclovskega odnosa do seksualnosti, v katerem se dekadentne slike erotičnih doživetij prepletajo z naturalističnimi prikazi surove spolnosti in simbolističnimi zastiranjmi telesne ljubezni. (Mihurko Poniž 2008: 143.)

Za prvi roman, v katerem je prikazana istospolna ljubezen med ženskama, naj bi veljal *Fata morgana* iz leta 1898 avtorice Marice Nadlišek Bartol, prav tako pa je lezbične prizore mogoče najti v Cankarjevem romanu *Hiša Marije Pomočnice* iz leta 1904, je zapisala v svojem delu *Labirinti ljubezni* (2008) v poglavju Istospolna ljubezen Katja Mihurko Poniž.

V drugi polovici 20. stoletja se lezbična literatura institucionalizira, pojavijo se založbe, ki izdajajo izključno lezbično literaturo, izpostavi se vprašanje definicije lezbične pisave, ki še danes velja za manjšinsko.⁷ Kaj je tisto, kar neki tekst naredi za lezbičen? Ali mora biti avtorica lezbijka? Ali obstajata lezbična pisava ali morda lezbična estetika, ki bi se razlikovali od ženske ali feministične pisave? In kakšna je pri tem vloga bralke/bralca ali kritičarke/kritika? Koliko odločata o tem, kaj velja za lezbično? Ali je mogoče vsak tekst brati iz lezbične perspektive? Ko poskušamo odgovoriti na ta vprašanja, ugotovimo, da odgovori ne morejo biti enoznačni in dokončni (Tratnik 2004: 70). Suzana Tratnik piše o lezbični naraciji v istoimenskem poglavju študije *Lezbična zgodba – literarna konstrukcija seksualnosti*, in sicer razlikuje med dvema vrstama naracij: 1. naracije prekletstva – konec je nesrečen, zgodba lezbične junakinje se zaključi s smrtjo oziroma samomorom ali skrajno družbeno stigmatizacijo; 2. naracije

⁵ Natančno ga je razložila Suzana Tratnik, ki ugotavlja, da mu je zelo težko najti ekvivalent v slovenskem jeziku. Kot pridevnik pomeni 'nenavaden, svojevrsten, čudaški, komičen, rahlo nor', pa tudi 'zgrešen, neprimeren, dvomljiv, sumljiv, na slabem glasu, homoseksualen, ponarejen, omotičen, bolehen' (2004: 59). *Queer* gibanje ne združuje samo lezbijk in gejev, pač pa tudi transvestite, transgenderje, feministke, ženske ... (Sukič 1997: 213–214).

⁶ Lezbični sleng je v primerjavi z gejevskim manj razvit. »Možaka je tudi aktivnejši pol lezbičnega para, če mislimo razmerje *butch* in *femme*, vendar pa seksistični sleng tudi v slovenskem primeru ne poimenuje *femme*, torej pasivnega pola lezbičnega para, ki ga navadno prevajamo punca« (Tratnik 2001: 319).

⁷ Literatura obravnava seksualnost v okviru gejevske/lezbične literarne vede in *queer teorije*; te preučujejo književnost v povezavi z drugimi disciplinami, in sicer s posebnega vidika in stališča. Več o tem Andrej Zavrl v članku *Abeceda poželenja: GLBTIQ in literarna veda*.

preobrata – junakinja se osvobodi utesnjenosti od okolice in »krene v svet kot samodeklarirana lezbijka, ki se ne boji te oznake« (2004: 70–71).

Čeprav *Tretjemu svetu* Suzane Tratnik upravičeno pripisujemo oznako prvi slovenski lezbični roman, pa to nikakor ni edini novejši slovenski roman, ki odpira lezbično problematiko. Alojzija Zupan Sosič (2006: 319–329) je v članku *Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu* med drugim tudi zapisala, v katerih romanih po letu 1990 najdemo teme in motive istospolne ljubezni. Ugotovila je, da najdemo lezbične motive v naslednjih romanih: *Fužinski bluz* (2001) Andreja E. Skubica, *Sovraštvo* (1993) Franja Frančiča, *Igra angelov in netopirjev* (1997) Aleša Čara in *Tango v svilenih coklah* (2002) Teda Kramolca. V naštetih romanih je homoseksualnost le motiv, v romanu Suzane Tratnik *Ime mi je Damjan* (2001) pa osrednja tema. Delež romanov s homoerotičnimi motivi se je v zadnjem desetletju povečal. V slovenskem književnem prostoru, podobno kot izven naših meja, prevladujejo dela, ki obravnavajo gejevsko problematiko. Med letoma 1990 in 2005 je izšlo približno enajst romanov, ki vsebujejo homoerotične motive, od teh jih je pet z lezbično motiviko. Med slednje uvrščamo tudi urbano lezbično literaturo Suzane Tratnik.⁸ Pisateljico zanimajo družbene manjšine, tretji svet kot socialni svet, v katerem človek ne čuti pripadnosti svojemu najbližjemu okolju. To je hkrati svet njenega družbenega zavzemanja, saj iz lezbične perspektive piše o tem, kar ji je blizu. Pomembno je tudi dejstvo, da je avtorica ena od pobudnic lezbičnega gibanja v Sloveniji.

Lezbična ljubezen in sodobni slovenski roman

Drobec njenega pogleda na svet odkriva roman *Ime mi je Damjan*, prvoosebna pripoved o odraščanju dekleta Vesne, ki se preimenuje v Damjana, ker se v svojem telesu ne počuti kot dekle.⁹ Bolj kot zgodba o odraščanju je zanimiva tema iskanja in izbire spolne identitete, zato je tudi interpretacija osredotočena na ta vidik.¹⁰ Roman je spolnoidentitetno ozaveščen in obravnava »značilne, razmerja med spolom, spolno identiteto in spolnostjo prevprašujoče teme in probleme ter omogoča različna, spolno specifična bralska pripisovanja biološkega ter družbenega spola /.../, gre za tipično 'zgodbo o razkritju' spolne usmeritve (*coming out story* ali *coming out of the closet story*), ki z zamenjavo moškega in ženskega spola vse do komične peripetije s ključem ženskega stranišča¹¹ izpričuje pripovedovalčevo oziroma pripovedovalkino iskanje lastne identitete

⁸ Suzana Tratnik je avtorica prve slovenske prozne zbirke z lezbično vsebino *Pod ničlo* (1998), njen roman *Tretji svet* (2007) pa je bil nominiran za nagrado za roman leta kresnik 2008.

⁹ Damjan je moški, ujet v ženskem telesu.

¹⁰ Delo je izšlo pri založbi ŠKUC v zbirki Lambda leta 2001, nastala pa je tudi gledališka igra režiserja Alena Jelena z istim naslovom z oznako *komi-mono-komedija*.

¹¹ »A Brine se ni znal več obvladati; mahal mi je s ključem pred nosom in se drl: 'Kaj je zdaj? A si baba ali dec?' /.../ 'Na, tu ga imaš, baba!' je odvrnil Brine in mi vrgel ključ v glavo« (Tratnik 2001: 145).

in hkrati njeno samozanikovanje» (Koron 2007: 60). Sestavlja ga deset poglavij, vsako od njih ima značilen uvod. Osrednja književna oseba je Damjan (Vesna), ki je prikazana predvsem v odnosu z očetom, materjo, Rokijem in Nelo. Zgodba je predstavljena z vidika enega samega protagonista – Damjana. Ta je prvoosebni pripovedovalec in glavni protagonist, »ki se v razmerju do obdajajoče (okoljske) skupnosti pozicionira kot *outsider*, kot eksilant/ka« (Koron 2007: 60), posameznik z imenom in zgodovino – o Damjanu izvedo bralci (ti sicer niso posebej izpostavljeni), da je pravzaprav dekle Vesna, bralec zasluži spolno zlorabo v otroštvu, nakazana pa je tudi Vesnina potreba po spremembi imena oziroma spolne identitete, kar je eden od vzrokov za nerazumevanje s starši, posebej še z očetom, mati je zgolj pasivna opazovalka, medtem ko se odnosi v družini rušijo. Rešitev naj bi bila Damjanov obisk psihiatra, ki bi rad na vsak način iz njega kar »največ izlekel«, a Damjan kljubuje, se upira in ostaja skrivnosten, saj ne želi razkriti svojih najintimnejših občutij in doživetij. Pripovedovalec do dogajanja ni neprizadet – prav nasprotno – on je tisti, ki se mu »dogajajo stvari« v življenju, on je tisti, ki je največkrat nerazumljen, zato v njem prevladujejo in se tudi na zunaj izražajo predvsem negativna čustva, kot sta agresija in bes. Pripovedni glas govori v jeziku najstnika, ki uporablja tudi pogovorne, nižje pogovorne in slengovske izraze, torej izrazoslovje okolja, iz katerega izvira. Največ je monologa oziroma Damjanovega razmišljanja o problemih, ki ga pestijo, razglabljanja o sebi, svoji spolni identiteti, o okolici, ki ga ne sprejema, prav tako je pripoved obogatena z dialogi, opisov je malo. Sicer delo ni obsežno, lahko bi rekli, da gre za krajši nezapleten roman, za nizanje dogodkov, vsako poglavje pa uvaja kratek povzetek.

Kritičen pogled v zakulisje osrednjega dogajanja nam ne razkrije le neobičajne zgodbe o odrasčanju. Roman kritizira sodobno družbo in prikazuje družbeno resničnost, kar sem deloma izpostavila že v uvodu in pojasnjujem tudi z naslednjo mislijo: »Če postanemo to, kar smo, v nizu identifikacij, so romani močno orodje za ponotranjenje družbenih norm. Vendar pripovedi zagotavljajo tudi način družbene kritike« (Culler 2008: 110). Sodobna slovenska družba v svoji majhnosti in omejenosti ne sprejema drugačnega posameznika, še več, na njegovi poti ga celo ovira. Čeprav je Damjan prikazan v ožjem socialnem okolju, je to okolje zrcalo širše družbe in njenih norm. Pripoved torej je družbena kritika, odziv okolice na Damjanovo nesprejemanje biološkega spola: v prvi vrsti so to starši in neposredna okolica, le malo je somišljenikov. Ena izmed značilnosti avtoričinega pisanja je, kot ugotavlja Andrej Leben (2006: 214), da se razmerje njenih literarnih protagonistov do zunajfiktivne resničnosti pokaže zlasti na ravni posameznik – družba. V Damjanovem primeru se kaže napetost v odnosih z bližnjimi oziroma s heteroseksualno okolico. Družina se ga sramuje, najhujši pa so prepiri in pretepi z očetom. Uteho in pozabo najde v gejevskih in lezbičnih lokalih ter v alkoholu. O družbeni resničnosti piše Andrej Leben v članku *Družbena resničnost v kratki prozi Suzane Tratnik in Braneta Mozetiča*. Ta je prisotna tudi v romanih *Ime mi je Damjan* in *Tretji svet*. Lokacija dogajanja je Ljubljana z okolico, urbano okolje, v katerem ni prostora za naravo, kar lahko razumemo tudi simbolično, saj naravo pogosto povezujemo z romantičnimi čustvi, mesto pa predstavlja temu protitež.

Prikazane so družinske razmere, prav tako pa tudi odnos pripovedovalca do okolice in okolice do njega. Konfliktno ozadje se kaže v odnosu med Damjanom in očetom, saj je bil Damjan v otroštvu zaradi očetovega ravnanja – spolne zlorabe – zelo prizadet, zato je njun odnos skrhan in so težave med najstnikom in starši še večje, kot bi bile sicer. Damjanova družina pripada nižjemu srednjemu sloju, ki Damjana v svoji zaprtosti utesnjuje. Čeprav je Damjan le fikijski lik, zagotovo tudi v realnem svetu obstajajo ljudje, ki se soočajo z vprašanjem svoje spolne identitete, zato jim je pričujoče delo spodbuda, saj gre za realistični roman z verističnimi prikazi. Na tem mestu lahko spregovorimo tudi o identifikaciji, o kateri piše Suzana Tratnik v članku *Avtobiografskost kot umeščanje osebnosti izkušnje*. V njem med drugim zapiše, da lezbična pisava ni literarni zapis avtobiografskih izkušenj posameznice, ampak poskus umeščanja teh izkušenj, »/s/ tem postopkom pa posameznici /.../ izkušnje postanejo tudi izkušnje manjšinske skupnosti, ki se prepozna v njihovi literarizaciji oziroma se z njimi lahko identificira« (2008: 73). Po mnenju Alenke Koron sta pomembni spolna identiteta sprejemnika in družbena identiteta govoreče instance, kar lahko postane (med drugim) tudi sredstvo za prevpraševanje predvsem lastne spolne identitete (Koron 2007: 62). Vsekakor obstaja tudi povezava s teoretičnim delom ameriške filozofinje Judith Butler; ta je namreč odigrala ključno vlogo pri odkritju performativne teorije spola in seksualnosti v feministični teoriji ter v gejevskih in lezbičnih študijah. Zanimiv je njen predlog, da bi spol obravnavali kot performativ, kar bi pomenilo, da spol ni to, kar nekdo je, ampak kar nekdo počne. Pomembna so torej dejanja; moški oziroma ženska pa postanete s ponavljanjem teh dejanj. Ali kot Butlerjevo interpretira Jonathan Culler: »To bi pomenilo, da je subjekt pred izbiro spola brezspolen, v resnici pa je brez določitve spola nemogoče biti subjekt« (Culler 2008: 122). Alojzija Zupan Sosič (2005: 13) je zapisala, da »je Damjanova skrivnost pravzaprav drugačno razumevanje lastnega spola: kot moško čuteča ženska se ne prišteva k lezbijkam, izrazito ironičen¹² je tudi do transvestitov«. V množici »novih« spolov, med katere sodijo »prava« ženska, »pravi« moški, lezbična ženska, gejevski moški, biseksualna ženska, biseksualni moški, transvestitska ženska, transvestitski moški, transseksualna ženska in transseksualni moški, za naslovni lik »uganemo«, da je transseksualno usmerjena oseba, saj želi spremeniti spol, se tako tudi oblači in vede, kar pride še posebej do izraza ob prepiru in pretepu z očetom, čeprav bi bil tak spor med očetom in hčerjo tudi mogoč.¹³ Alojzija Zupan Sosič poveže identitetno uganko s pripovedno (2005: 13).

¹² »Res ne vem, kaj je tem lezbijkam, kaj hudiča se grejo. Jaz že nisem takšen, to sem že večkrat poudaril in tudi meni se vidi, da ne maram odvečnih zapletov. Jaz se počutim normalno. Sploh ne štekam tistih žensk, s katerimi se družijo Nela in same sebi pravijo lezbijke – kot da jih ne bi drugi dovolj zmerjali« (Tratnik: 2001: 109).

»No, tudi Roki je svojim tastarim povedal, da je tak, kakršen je, čisto zadovoljen s sabo in se ne bo nič spreminjal, saj ni noben transvestit« (Tratnik 2001: 74–75).

¹³ »Ležal sem na tleh svoje sobe, foter pa na meni in s koleno mi je pritiskal na prsi, takrat se mi je že začela delati tema, foter pa je stiskal zobe in sikal, da me bo raje ubil, kakor da bi me kdaj priznal za svojega sina. Nisem mogel dihati, zdelo se mi je, da je nekdo zatulil, da je šlo skozi ušesa, najbrž sem bil to jaz sam, in pograbil sem fotra za jajca, da je odskočil od mene, in potem sem vstal in ga s pestjo podrl na tla« (Tratnik 2001: 17).

V romanu lahko Damjanov pasivni odpor, izražen v uporniški samouničevalnosti, preberemo kot implicitno kritiko patološko sprevrženih medosebnih odnosov. Povzroča jih heteroseksualna družba, ki določa, kaj je normalno in kaj nenormalno. S svojimi heteronormativnimi represijami sproža sovraštvo do spolnih manjšin, hkrati pa povzroča tudi v okviru njih samih nelagodnost, odpor in sram pred enakočutečimi. Represivnost heteroseksualne družbe, kritika sprevrženih medosebnih odnosov in komunikacijska blokada so simptomi sodobnega sveta /.../. (Zupan Sosič 2005: 13.)

Po mnenju nekaterih nemških naratologov nista zanemarljivi spolna identiteta bralca in družbena identiteta govoreče instance (npr. družbeni položaj, izobrazba, rasa, spolna identiteta, razredna, družbena in nacionalna pripadnost), kot izpostavlja v svojem članku Alenka Koron (2007: 59). Prav tako pomembna sta stik bralca z avtorjem in bralčevo poznavanje avtorjevega spola, njegove družbene identitete in del. Suzana Tratnik vzpostavi stik z bralcem, saj se v svojih delih razkrije, v obravnavanem delu pa vključi bralca tudi v ugotavljanje Damjanove spolne identitete. Bralec si ob tem zastavlja vprašanja, kaj je tisto, kar določa spol, in kateri spol pripisati naslovni osebi. Med branjem raziskuje, ugotavlja, razčlenjuje, se poigrava z različnimi rešitvami Damjanovih težav in se morda tudi identificira s katerim od likov. Avtorčin namen ni bil ustvariti roman lahkotne, sproščujoče vsebine, čeprav so ga literarni kritiki označili za prav takšnega. Napisan je realistično, zasluži pa si pozornost zaradi svoje drugačnosti, saj prinaša v naš še zmeraj tradicionalni prostor nevsakdanjo najstniško izkušnjo.

Prav tako je za večino bralske publike neobičajna intimna izpoved lezbičnega dekleta v romanu *Tretji svet* (2007), ki prikazuje, kako Alenka živi, s kakšnimi problemi se sooča, njen intimni svet, čustva, kako doživlja sebe in okolico kot pripadnica spolne manjšine, kako jo v njeni drugačnosti sprejemata okolica in širša družba. Prvotni pomen besedne zveze tretji svet predstavlja nerazviti, neuvrščeni svet, del katerega je bila v času romanesknega dogajanja tudi Jugoslavija, sicer pa je tretji svet sinonim za Alenkin osebni svet, saj je iz svojega socialnega okolja na neki način izločena. Bralec jo spremlja v treh poglavjih, vsako izmed njih pa predstavlja tudi novo poglavje v njenem življenju. Dogajanje je postavljeno v Ljubljano in dokumentira čas 80. let 20. stoletja v Jugoslaviji in Sloveniji, ki so ga zaznamovale velike spremembe zaradi novih družbenih gibanj in drugačnega, strpnejšega in bolj odprtega odnosa do homoseksualnosti. Čeprav je v ospredju Alenkin lik in je družbeno dogajanje predstavljeno le posredno, je roman zelo zanimiv tudi z družbenega vidika. Alenka v Ženevi spozna, kako konservativna je Jugoslavija v tem pogledu v primerjavi z drugimi državami. V Ljubljani lezbijke pravzaprav ne obstajajo, zato se tam počuti osamljeno, nerazumljeno, drugačno in izločeno. V tujini je med dekleti zaznati odprtost, saj zelo svobodno in brez zadržkov govorijo o sebi in svoji spolni identiteti. Alenka je v teh pogovorih bolj zadržana in predvsem manj izkušena.

Narativna oblika v mnogih segmentih spominja na prejšnji roman. Tudi ta zgodba je predstavljena z vidika ene same osebe – Alenke, ki je prvoosebna pripovedovalka in glavna protagonistka. Podobno kot Damjan tudi ona ne

pripada »večini«, pač pa se giblje na družbenem obrobju. Alenka je študentka sociologije, ki je prišla v Ženevo na lezbično konferenco. Njena spolna identiteta je že oblikovana, v Ženevi pa pride do novih spoznanj, postane samozavestnejša, sklene nova prijateljstva, pridobi ljubezenske in spolne izkušnje ter osebnostno dozori, zato lahko roman označimo kot razvojni. Alenka pripoveduje z glasom študentke. V njenem govoru je manj pogovornih in slengovskih izrazov, saj gre za osebo, ki razmišlja drugače kot Damjan in se temu primerno izraža. Tudi v *Tretjem svetu* je zelo veliko dialogov, polilogov in monologov. Dogodki iz ne še tako oddaljene preteklosti so postavljeni v fokus študentke. Njeno pripovedovanje je živo, lahko si ga predstavljamo, dogaja se pred našimi očmi. Zgodba napreduje v zmernem tempu, torej ne prepočasi in ne prehitro. Določeni dogodki, predvsem tisti iz prvega poglavja, ki je tudi najdaljše, so opisani podrobneje, pripovedovalka nam omogoča dostop do svojih čustev, misli, hotenj; je blizu realni pripovedovalki, motivacija za njeno pripovedovanje je eksistencialna in ne zgolj literarnoteoretska. Alenkinе družinske razmere niso osvetljene, pač pa so predstavljeni predvsem stiki z vrstniki in njihovo soočanje z Alenkino drugačnostjo. Dekle se zateče v svet intime in se odpravi tudi v tujino, ta pa ji omogoči spoznavanje drugih oseb z družbenega obrobja. Večina jih priznava lezbilstvo in se ne skrivajo pred javnostjo, predvsem tiste iz dela sveta, ki je v tem pogledu tolerantnejši od nekdanje Jugoslavije. Roman z ljubezensko tematiko velikokrat tudi na humoren in ironičen način razkriva tegobe marginalne skupine, a nikakor ne bo odpravil predsodkov, saj je literatura vedno korak pred realnim svetom, kot pravi avtorica romana. Prav tako je zaznati avtoironijo na primeru Alenkinе lastne, nič kaj damske zunanosti. Protagonistke (te namreč močno prevladujejo) so del družbene in socialne resničnosti. V ospredju je Alenkina osebna problematika, čeprav delo odlikuje tudi označitev drugih literarnih likov. Posebej izpostavljenih konfliktnih situacij z bližnjo okolico ni, prav tako ne (vsaj neposrednih) s heteroseksualnim svetom.

Po analizi teorije in poglobljanju v romaneskno tematiko ugotavljam, da delo zavrača tradicionalne teze o lezbilstvu, ki so pripeljale do stereotipnih predstav o lezbijkah in gejih. Zgodnji teoretiki, predvsem psihiatri in psihologi, so uporabljali koncept tretjega spola za homoseksualce, pa tudi za ženske, ki niso želele sprejeti tradicionalne vloge. Prav takšne lastnosti bi lahko pripisali Alenki, ki v tem oziru teoretično pripada tretjemu spolu. Suzana Tratnik skupaj z drugimi teoretičarkami piše o lezbični identiteti. Ta je upovedena v literarnih likih njenih del in tudi v *Tretjem svetu*. V uvodnem delu predstavljene teorije pa ne veljajo samo za Alenko, pač pa tudi za večino ženskih literarnih likov, ki so prav tako lezbijke. Naj izpostavim še nekaj teoretičnih izhodišč, ki jih lahko apliciramo na literarne osebe:

Biti lezbijka pomeni žensko postaviti na prvo mesto. /.../ Lezbijka vzpostavlja odnose z drugimi ženskami – tako družbene kot ekonomske, kot tudi čustvene in telesne. Lezbijka svojih zvez z ženskami ne jemlje samo kot alternativo ali izhod iz zatirajočih odnosov med moškimi in ženskami, temveč se veže nanje zaradi njih samih, ker ženske ljubi. (Brown, Bunch 1985: 39.)

Vse zapisane trditve se odražajo v življenju in dejanih lezbijk, ki so se udeležile lezbične konference v Ženevi in so del literarnega dela *Tretji svet*. V okviru *queer teorije* sta poznani dve različici lezbičnega spola: *butch in femme*. Med odkritim pogovorom deklet se Meng dotakne tudi aktivnega in pasivnega pola lezbičnega para.¹⁴ Medtem ko *queer teorija* predstavlja del koncepta lezbične identitete, pa avtorica študije *Lezbična zgodba – literarna konstrukcija seksualnosti* v poglavju Metodologija/Lezbična naracija razlikuje med dvema vrstama naracij: med naracijo prekletstva in naracijo preobrata. V *Tretjem svetu* gre izključno za naracijo preobrata, saj se Alenkina zgodba ne zaključi tragično, pač pa z osvoboditvijo od utesnjenosti okolice in odločnim korakom v lezbični svet. Ko razpravljamo o lezbični literaturi, ne moremo mimo pojma lezbično zlo. Termin lezbičnega zla je bil prvotno eden izmed žanrov lezbične literature,¹⁵ za katerega je bilo značilno negativno stališče do lezbijk. Nekateri pisci 19. stoletja so lezbijke predstavljali kot mučiteljice in zapeljevalke nedolžnih.¹⁶ Pripovedovalka zavrača lezbično zlo, saj lezbično ljubezen predstavlja povsem naravno in nezapleteno. V Alenkinih ljubezenskih prigodah ni namreč nikakršne posesivnosti, še manj usodnosti.¹⁷

Ob primerjavi romanov ugotavljam, da naslov *Ime mi je Damjan* izpostavi glavnega protagonista, tako bralec predvideva, da bo pripovedovalec moškega biološkega spola. Ker se Vesna preimenuje v Damjana in ker je sprememba imena pomembna za njeno spolno identiteto, je to izpostavljeno že v naslovu. *Tretji svet* ima simboličen naslov, je sinonim za Alenkin čustveni svet in nam pred branjem ponuja različne predstave o vsebini. Dogajalni prostor je v obeh primerih Ljubljana, v delu *Ime mi je Damjan* so posebej izpostavljeni Moste, Šiška, Fužine, Dolgi most, obrobje Ljubljane, omenjeni kraji so: Novo mesto, Celje, Kranj, edini stik z naravo predstavlja Šmarna gora (v *Tretjem svetu* sprehodi ob Ženevskem jezeru in spomin na ljubezenski odnos na plaži), ne manjka tudi tujina: Anglija, natančneje London, in Nemčija. Dogajanje je v obeh primerih postavljeno v bolj ali manj zaprte, intimne prostore. Prevladujejo diskoteke, bari, gostilne, trgovine, stanovanja, hotelske sobe, bolnišnica, stranišča, v *Tretjem svetu* še letališče, študentski domovi, univerza in galerija. Večina pripovedovanega se dogaja v poznih večernih in nočnih urah, čas je sodobnost, čas pripovedovanja pa sedanjost, a se s popestritvijo pogovornih dialogov in opisov vrača v bližnjo preteklost, saj gre za fragmentarno spominjanje dogodkov – takrat je pripovedovanje v preteklem

¹⁴ »Potem je Meng načela drugo večno lezbično temo o *butch in femme* lezbijkah. Tema, ki je bila zame v okviru lezbistva enako lovska kot navidez neproblematična očitnost rasnih razlik in odtenkov. Tako kot mi tokrat še na misel ni prišlo, da bi se opredelila ali izrekla za belko, se mi ravno tako ni zdelo smiselno govoriti o tem, ali se sama doživljam kot *butch* ali *femme*, torej bolj možato ali bolj ženstveno. Na vsa vprašanja o rasi ali o spolnih vlogah sem imela samo en odgovor, in sicer, da sem kratko malo lezbijka« (60).

¹⁵ O lezbičnem zlu piše ameriška zgodovinarica Lillian Faderman v delu *Več kot ljubezen moških* (2002) – v izvirniku *Surpassing The Love of Men* –, prvič objavljenem leta 1981.

¹⁶ Dela, v katerih lezbijke poosebljajo zlo, sta pisala tudi Balzac in Baudelaire; eden od najzgodnejših romanov, v katerem je predmet obravnave lezbično zlo, je roman Adolpha Belota *Mademoiselle Girand, My Wife* (Faderman 2002: 309).

¹⁷ »/L/jubezen je brezspolna, pravzaprav nadspolna, vsespolna, mogočna, brezmejna ... in, če je, je vedno lepa, čista, nežna, ljubka« (Štucin 2008: 273).

času. Vloga dialogov je v *Tretjem svetu* informativnega značaja, saj bralko/bralca seznani z značilnostmi lezbične subkulture in lezbičnega aktivizma ter prikažejo položaj lezbijk v različnih državah sveta. Tudi opisi igrajo v slednjem romanu večjo vlogo, služijo predvsem karakterizaciji. Tujino predstavlja Ženeva, izpostavljene pa so dežele tretjega sveta in položaj žensk v njih. Slovenija je ena izmed republik Jugoslavije, sicer pa so omenjeni različni deli sveta, držav in mest: Jugoslavija, Japonska, Francija, Indija, Vzhodna Evropa, Zahodna Evropa, Vojvodina, Filipini, Belgija, države Beneluksa, Nizozemska, Brazilija, Združene države Amerike, Izrael, Madžarska, Danska, Norveška, Finska, Kenija, Pakistan, Kosovo, Italija, Avstrija, Sovjetska zveza, Azija, Ljubljana, Ženeva, New York, Bangkok, Tel Aviv, Amsterdam, Berlin, Nairobi, Bangladeš, London, Zürich, Tokio, Beograd, Titograd, Sarajevo, Skopje, Dunaj.

Število književnih oseb je v prvem romanu bistveno manjše kot v drugem, a je krog ljudi, s katerimi sta Damjan in Alenka v pristnejšem kontaktu, skorajda enako širok. Preostali liki so stranske književne osebe in ozadje glavnemu dogajanju. Osrednja književna lika sta naklonjena ženskem spolu, čeprav Damjan meni, da ni lezbijka, le svoj spol razume drugače. Njegova identiteta še ni razrešena in najbolje se počuti takrat, ko si reče Damjan ter se ne ukvarja z odgovorom na vprašanje, kdo pravzaprav je. Je iskren in trmast, velikokrat v lastno škodo, saj zagovarja svoje prepričanje, v večini primerov nagovarja samega sebe, se sprašuje in kramlja s sabo. Vse osebe so prikazane skozi njegove oči, v obeh primerih je pripovedovalec nezanesljiv, kajti bralec ne more biti zmeraj prepričan o objektivnosti pripovedovanega. V Damjanovem pripovedovanju je zaznati sovražnost in ključovalnost do ljudi, ki so mu bolj (starši, brat, sestra) ali manj (terapevt, znanci) blizu. V njem zaslutimo upornika, ki pa je kljub vsemu simpatičen, zato v bralcu vzbudi naklonjenost. Tako Damjan kot Alenka pripovedujeta sebi in hkrati bralcem. Prijeten je njun neposredni, hudomušni, tudi humorni način pripovedovanja. Skozi monolog razkrivata sebe in svoje razmišljanje, nazor, izražata to, kar verjameta, imata svoje mnenje o ljudeh, dogodkih, odnos do vrednot. Damjan ima o sebi dobro mnenje, a opaža, da ga imajo za čudaka. Govor obeh je neposreden, kot sta sama. Nista zaverovana le vase, prav tako ju zanimajo in ganejo problemi okolice in širše družbe. Pravzaprav sta pozitivni in optimistični osebi, ki veliko raje mislita na dobre kot na slabe stvari. Njuni zgodbi sta zgodbi o odraščanju. Damjan se kot večina najstnikov počuti nerazumljenega na poti iskanja sebe in svoje identitete. Alenka je komajda starejša in je na začetku razkrivanja svoje lezbične identitete. Dogodki v Ženevi jo osebno spremenijo, saj ob stiku z drugimi lezbijkami postane samozavestnejša, izgubi pa se tudi občutek, da je edina lezbijka na svetu.¹⁸ Damjan skozi roman ne doživlja nikakršne preobrazbe, saj si je vseh takšen, kot je. Oba pridobita prve ljubezenske in spolne izkušnje, vendar se stkane vezi do

¹⁸ Podobno citat iz spremne besede Braneta Mozetiča v antologiji homoerotične ljubezni *Modra svetloba*: »Neko noč, predolgo noč, polno strahov in vprašanj, si mi dejal, da te je mučilo vprašanje identifikacije. Čutil si nekaj, pa okoli sebe nisi našel podobnega primera. Kot nor si iskal in brskal za razlago svoje drugačnosti« (1990: 155).

konca branja razrahljajo, zato ostaneta njuni zgodbi nedokončani oziroma brez srečnega konca, obe pa pripovedujeta o spoznavanju sebe, okolice in družbe.

Damjan in Alenka pripovedujeta svojo zgodbo humorno, naravno, iskreno in neposredno, ker sta tudi sama takšna. Njuna zgodba je predstavljena z njunega vidika. Če bi isto zgodbo pripovedoval kdo drug, bi bila izid in učinek drugačna. Bralci iz besedila razberejo pripovedovalca, glas, ki govori – glas Damjana in glas Alenke. Pripovedovalčevo poslušalstvo – publika – ni eksplicitno poimenovano, a je pomembno, saj je pripovedovanje namenjeno tudi njemu. Damjan se v svojem samogovoru spominja celotnega niza dogodkov, svet pa gleda skozi oči starejšega najstnika in pri tem uporablja jezik svoje starostne skupine in okolja, iz katerega izvira. Pomembno je dejstvo, da je pripovedovalka odrasla oseba, a zgodbo predstavlja skozi oči najstnika oziroma študentke, torej skozi oči in zavest ene same osebe. Pripovedovanje v fokus postavi dogodke v času dogajanja in kasneje. Dogajanje je osredotočeno na to, kaj je fokalizer v času dogodka vedel ali mislil, deloma tudi, kako je stvari videl kasneje, ko jih je reflektiral. Največkrat sta združeni obe perspektivi. Določene dogodke glede na njihovo pomembnost pripovedovalec na hitro predstavi, spet druge podaja podrobneje.

Tema spolne identitete je prisotna tudi v češkem romanu *Leto biserov* (2000) Zuzane Brabcove. V slovenščino je bil preveden leta 2005, izdala ga je založba ŠKUC v zbirki Lambda. Delo je primerljivo s slovenskima romanoma, saj poleg podobne tematike (na Češkem so ga označili kot prvi češki lezbični roman, ki se ukvarja s tako imenovano »moderno« problematiko) ponuja precej vzporednic, kot so podobnost družbenega in kulturnega prostora, časa in razmer, ki jih avtorici (obe sodita v isto pisateljsko generacijo) popisujeta globoko, čustveno in odprto.

Osrednji književni lik je skorajda štiridesetletna poročena Lucie, mati najstnice in urednica nekega praškega časopisa, katere dokaj umirjeno življenje razburkajo dvomi o lastni spolni identiteti. V edinem mestnem lezbičnem klubu spozna mlado lezbijko Magdo, s katero se spusti v strastno ljubezensko razmerje, ki pa se zaključi tragično za obe, predvsem za Lucie, ki družbeno propade, zato v tem primeru govorimo o naraciji prekletstva. Protagonistkino ponovno odkrivanje spolne identitete je zapleteno in travmatično,¹⁹ predvsem zato, ker je soočanje z novim in stalnim toliko težje brez podpore bližnjih.²⁰ Njena zgodba in karakterizacija sta podani tudi z zornega kota moža Jakuba in hčerke Tereze. Pripovedno perspektivo bogatijo monološka razglabljanja, prežeta z grenkim optimizmom in črnim humorjem. Za razliko od *Tretjega sveta* pripoved ne teče v kronološkem zaporedju, pripovedovalquine misli so velikokrat nepovezane, pretrgane, polne

¹⁹ »Kajti kaj je drugega kot katastrofa, če se nekega dne zbudite in ugotovite, da ste nekdo drug. Na primer hrošč. Ali pajek. Muha. Gregor Samsa. Da ste nekdo drug, da so vam amputirali vse dosedanje življenje: Mogoče vas še malo boli, ampak dobro veste, da ne obstaja več. Vaša identiteta je razsuta, valja se v prahu privoza, ki pelje na gradbišče, zdrobljena do nespoznavnosti« (96).

²⁰ »Če se boste poskusili nasloniti na svoje bližnje, bo to, kot če bi se naslonili na sprhnela vrata v klet: pri priči boste zleteli po stopnicah in pristali z glavo na betonu« (97).

asociacij, sanj in nočnih mor. Zdi se, da je med sanjami in resničnostjo le tanka črta, ki je tu in tam celo zabrisana, mejo med sedanjostjo in preteklostjo pa brišejo fragmentarni izseki iz bližnje ali daljne preteklosti, najbolj oddaljeni segajo v čas pred Lucieninim rojstvom. Branje vseskozi spremljajo simbolne podobe krvi in prisotnost največkrat rdeče in črne barve. Kri je pogosto omenjena v povezavi z rdečo, predvsem ob Lucieninem soočanju s spolno identiteto. Rdeča barva ima v vseh kulturah bogato simboliko, v naši družbi jo največkrat povezujemo s pozitivnimi in negativnimi strastmi, ljubeznijo, sovraštvom, impulzivnostjo, vznemirjenostjo in besom. Vsa ta čustva so v romanu vseskozi prisotna v povezavi z rdečo. Črna barva – simbol tragike in smrti – stopi v ospredje ob prvem srečanju bodočih ljubimk, večkrat skupaj z rdečo, kar daje slutiti tragičen konec intimnega razmerja. Tratnikova v primerjavi z Brabcovo v manjši meri posega po simbolih, a je pri obeh izpostavljen motiv ust, ustnic in poljubljanja. Po Rosalind Coward, ki se v feminističnem delu *Ženska želja* (1989) naveže na Freuda, Barthesa in Foucaulta, so usta najintimnejša ženska odprtina, največkrat našminkana rdeče kot kri in delujejo kot reklama za seksualne užitke (1989: 101–102). Poljubljanje na usta je »temeljni simbol seksualne strasti« in »najbolj erotični trenutek vsakega razmerja«, čeprav pri ženskah vzbuja tudi strah (1989: 79). Pri Brabcovi je poljubljanje tako homoseksualno²¹ kot heteroseksualno,²² pri Tratnikovi pa samo lezbično, a zelo erotično.²³

Vse tri obravnavane romane povezuje tema iskanja oziroma izbire spolne identitete. Z odgovorom nanjo se ukvarjajo sodobne teoretične razprave, ki pišejo o seksualnosti.²⁴ Na tem mestu prevzema vodilno vlogo Michel Foucault s svojim delom *Zgodovina seksualnosti*, v katerem izpostavi tudi tezo, da je seksualnost pomemben del posameznikovega jaza in vir njegove identitete, z vprašanjem spolne identitete in seksualnosti pa se ukvarja tudi literatura.²⁵ Ekspliciten in eksemplaren odgovor najdemo v obravnavanih romanih, kajti sledijo razvoju oseb in temu, kako se Damjan, Alenka in Lucie definirajo – Damjan predstavlja transseksualno osebo, Alenka lezbijko, Lucie biseksualno žensko. Romani odgovarjajo na vprašanja, kaj pomeni biti transseksualna oseba, kaj lezbijka in kaj biseksualna oseba v sodobnem času in slovenskem oziroma češkem prostoru. Individualnost posameznika, v tem primeru Damjana, Alenke in Lucie, je postavljena v središče, s tem pa je oblikovana tudi ideologija individualne

²¹ »Pri točilnem pultu sta se poljubljali dve zajetni petdesetletnici s takim navdušenjem in odločnostjo, kot bi se ravnokar lotili predbožičnega pospravljanja« (81).

²² Lucie poljubi prijatelja Pavla, ko jo ta obišče v bolnišnici. Ob tem se zave, kako dolgo se že ni objemala in poljubljala.

²³ »Potem je Françoise s prosto roko objela moj vrat in si moj obraz približala čisto blizu svojemu. Poljubila me je z vlažnimi in razprtimi ustnicami. Ko mi je oblizala dlesni pod zgornjo ustnico, sem ji strastno vrnila poljub« (35).

²⁴ O identiteti kot rezultatu postopka identifikacije je razmišljal tudi Freud. Zanj je identifikacija psihološki proces, temelj za seksualno identiteto pa je identifikacija s staršem. Lacan pa je mnenja, da o identiteti govorimo že takrat, ko se dojenček identificira s svojo podobo v zrcalu (Culler 2008: 135–136).

²⁵ »Literatura je eno od mest, kjer se oblikuje predstava o seksualnosti, kjer se spodbuja ideja, da so najgloblje identitete ljudi povezane z vrsto poželenja, ki ga čutijo do drugega človeka« (Culler 2008: 19).

identitete. Problem Damjana je hkrati splošni problem transseksualnih oseb, problem Alenke je splošni problem lezbijk in problem Lucie je splošni problem biseksualnih oseb. Odgovor na vprašanje, ali si usodo krojijo sami, je pritrdilen; boji v zvezi z identiteto se dogajajo posameznikom, pri tem pa se družbenim normam in pričakovanjem ne podreajo. V literaturi najdemo odgovore na vprašanja o spolni identiteti.²⁶ Spodbuda prihaja s strani avtoric, ki prikazujejo stvarnost tudi z bralkinega vidika. Ob branju si zastavljamo vprašanja: Ali prepoznam v sebi Damjana? Ali sem tudi jaz Alenka oziroma Lucie? Lezbična literatura je za identifikacijo in identiteto ključnega pomena, saj bralki pomaga, da se identificira, definira in posledično drugače zaživi.

Obravnavanim romanom pa ni skupna le tematika spolne identitete, čeprav je ta najizrazitejši skupni imenovalec, med njimi lahko potegnemo še nekaj vzporednic. Vsem trem je skupna prvoosebna pripoved, v *Letu biserov* je še tretjeosebna. Slovenska romana sta pripovedovana z zornega kota ene same osebe, češki roman pa iz treh perspektiv, ki na tak način podrobneje in različno označijo Lucie. Vse tri povezuje tudi humorna in mestoma ironična perspektiva. V ospredju sta intimna, osebna problematika in spolnoidentitetna drugačnost književnih oseb. Romani so postavljeni v sodobno dogajanje večjih mest, kot so Ljubljana, Ženeva, Praga, in predstavljajo kritiko današnje konservativne vzhodnoevropske družbe. Posledica nerazumevanja bližnje okolice je družbeni propad posameznice, ki ne najde več stika z zunanjim svetom. Tako Damjan kot Lucie se zaradi psihičnih težav (tudi te so povezane s spolno identiteto) znajdeti na zdravljenju, oba se vdajata alkoholu in padata v depresivna stanja. Vse trem književnim likom pa je skupno dejstvo, da uživajo naklonjenost bralk.

Sklepne misli

Današnja družba je naravnana heteroseksualno in je zato nenaklonjena istospolni usmerjenosti, ker je ta manjšinska, za razloge pa največkrat navaja biološka, zgodovinska in sociološka dejstva. Takšno stališče je blizu homofobiji, za katero so značilni strah, nestrpnost in sovražnost do homoseksualnosti, čeprav je strah lahko tudi posledica nepriznavanja lastne spolne identitete oziroma soočanja z njo.

Družbene spremembe zadnjih dvajsetih let niso zaobšle problematike spolnih manjšin, prav tako se spremembam ni izognil sodobni slovenski roman, ki pripoveduje zgodbo današnjega časa, zato je zanimiva povezava med dejanskim družbenim stanjem in dogajanjem v romanih. Njihova skupna tema je iskanje in izbira spolne identitete ter prisotnost družbene resničnosti. Izbrana dela so kritika družbe na posameznikovo izbiro in razkritje spolne identitete. V središče je postavljena individualnost, s tem pa je oblikovana tudi ideologija individualne identitete. Romani odgovarjajo na vprašanja, kaj pomeni biti transseksualno, lezbično in biseksualno usmerjena oseba v sodobnem času in slovenskem oziroma

²⁶ Zgodbe spodbujajo identifikacijo s potencialno skupino, običajno marginalizirano (Culler 2008: 136–137).

češkem prostoru. O spolni manjšini pripovedujejo neposredno in brez zadržkov, kar je tudi ena od značilnosti lezbične literature. Tej pogosto pripisujejo oznake, kot so manjšinska, marginalizirana, drugorazredna, izključena, »posebna«. Menim, da je tovrstna literatura za povprečno bralsko publiko res manj zanimiva, a ji je priznana literarna kvaliteta, zato se z oznako drugorazredna ne strinjam. Vsekakor šteje tudi mnenje, ki ga imajo lezbične avtorice o svojem pisanju, kako ga definirajo, ali poudarjajo lezbičnost svoje pisave. Lezbična kritika si ob tem zastavlja veliko vprašanj, na katera zmeraj ne najde odgovorov, eno od njih je tudi to, ali je lahko lezbištvo (tudi lezbična pisava) predmet znanstvenega raziskovanja.

V slovenskem književnem prostoru je Suzana Tratnik prva in edina avtorica lezbičnega romana, saj je Slovenija v tem pogledu še zmeraj zaprta, čeprav sta romana deležna precejšnje pozornosti bralk in literarne kritike, iz česar lahko sklepamo, da zanimanje za lezbično literaturo vendarle obstaja, a v slovenskem prostoru primanjkuje pisateljic, ki bi se lotile pisanja tovrstnih romanov. Slovenska lezbična literatura nastaja, vendar predvsem v pesniški obliki ali kot kratka proza. Seveda je treba poudariti dejstvo, da so med lezbijkami zagotovo perspektivne pisateljice, ki pa (vsaj nekatere od njih) ne pišejo iz lezbične perspektive, torej ne ustvarjajo lezbične literature in ne prispevajo k njeni uveljavitvi. Lezbična literatura je za identifikacijo in identiteto ključnega pomena, saj bralki pomaga, da se identificira, definira in posledično drugače zaživi, prav tako pa so koristni tudi prevodi tuje lezbične literature, ki jih izdaja založba ŠKUC. Izredno pomembne so tiste slovenske založbe, ki izdajajo izključno knjige s homoseksualno tematiko. Roman je odprta literarna vrsta in takšen ostaja tudi, ko piše o lezbični ljubezenski izkušnji. Vseskozi je namreč prisotna družbena resničnost, vodilno vlogo prevzemajo homoerotični motivi in ideologija spolne drugačnosti. Literarne osebe Suzane Tratnik niso stereotipne predstavnice današnje družbe, njihova spolna usmerjenost pa se kaže predvsem v iskanju, odkrivanju in najdenju spolne identitete. Odkritje oziroma razkritje spolne identitete je lahko odrešilno ali travmatično, kar je odvisno od značajskih lastnosti osebe in reakcij bližnje okolice ter širše družbe. Ob podkrepitvi teze z dejstvi iz romanov ugotavljam: Damjanovi starši menijo, da je zbolel, zato ga pošljejo k psihiatru, a najpomembneje je, da Damjan sprejme samega sebe. Alenka se lažje razkrije v tujini, ki je strpnější do istospolno usmerjenih kot nekdanja Jugoslavija. Lucie se brez podpore okolice in družbe psihično zlomi ter družbeno propade.

Lezbištvo je v naši družbi, v kateri sta si svoje mesto izborili tudi lezbična literatura in njena bralska publika, še zmeraj tabu tema, čeprav si na videz prizadevamo, da ne bi bilo tako.

Viri

Brabcová, Zuzana, 2005: *Leto biserov*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 42).

Tratnik, Suzana, 2001: *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 18).

Tratnik, Suzana, 2007: *Tretji svet*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

Beauvoir, Simone de, 1999: *Drugi spol*. Ljubljana: Delta.

Borovnik, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* O ženskah kot o pisateljicah in literarnih likih. Ljubljana: Mihelač.

Booth, Wayne C., 2005: *Retorika pripovedne umetnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirinti).

Brown, Ria Mae, in Bunch, Charlotte, 1985: Kaj bi morala vedeti vsaka lezbijka. Maruško, Mitja (ur.): *O ženski in ženskem gibanju. Zbornik tekstov*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS v Ljubljani (Knjižnica revolucionarne teorije). 39–42.

Butler, Judith, 2001: *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda).

Carledge, Sue, in Hemmings, Susan, 1985: Kako smo postale lezbijke. Maruško, Mitja (ur.): *O ženski in ženskem gibanju. Zbornik tekstov*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS v Ljubljani (Knjižnica revolucionarne teorije). 43–48.

Cottingham, Laura, 2009: *Lezbijke smo tako šik ...* Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Vizibilija).

Coward, Rosalind, 1989: *Ženska želja*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS: Knjižnica revolucionarne teorije (Knjižna zbirka Krt 60).

Culler, Jonathan, 2008: *Literarna teorija: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina (Knjižna zbirka Kratka 6).

Foucault, Michel, 2010: *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 82).

Giddens, Anthony, 2000: *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: Založba /*cf.

Irigaray, Luce, 1995: *Jaz, ti, me, mi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Kernev - Štrajn, Jelka, 1995: Naratološki modeli in dvoravninska koncepcija narativne strukture. *Primerjalna književnost* 18/2. 31–58.

Koron, Alenka, 2007: Razvoj naratologije družbenih spolov: spolnoidentitetno ozavešeni romani v novejši slovenski literaturi. *Primerjalna književnost* 30/2. 53–66.

Kuhar, Roman, 2001: *Mi, drugi*. Oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 22).

Kumerdej, Mojca, 2008: Lezbična literatura kot pogled na svet, ne le identiteta. *Delo*, 21. 6. 2008. 17.

Leben, Andrej, 2006: Družbena resničnost v kratki prozi Suzane Tratnik in Braneta Mozetiča. Novak Popov, Irena (ur.): *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 213–220.

Mihurko Poniž, Katja, 2008: *Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne*. Ljubljana: Sophia (Zbirka Sodobna družba).

- Mihurko Poniž, Katja, 2008: Vloga spolnih identitet pri razvijanju literarne kompetence. Krakar Vogel, Boža (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja 25. Metode in zvrsti). 91–97.
- Mozetič, Brane, 1990: *MODRA svetloba: homoerotična ljubezen v slovenski literaturi*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 1).
- Pirnar, Marta, 2006: *Tok/protitok*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 53).
- Shelly, Marta, 1985: Zapiski radikalne lezbijke. Maruško, Mitja (ur.): *O ženski in ženskem gibanju. Zbornik tekstov*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS v Ljubljani (Knjižnica revolucionarne teorije). 49–53.
- Sukič, Nataša, 1997: Identitete devetdesetih. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 185. 213–228.
- Sukič, Nataša, 2001: Androginost – utopija seksualnih revolucij. *Časopis za kritiko znanosti* 202/203. 331–342.
- Štucin, Jože, 2008: Zgodba lezbičnega odrasčanja. *Apokalipsa: revija za preboj in živo kulturo* 116/117. 273–275.
- Štuhec, Miran, 2000: *Naratologija: med teorijo in prakso*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Scripta).
- Tratnik, Suzana, 2008: Avtobiografskost kot umeščanje osebne izkušnje. *Jezik in slovstvo* 3/4. 69–74.
- Tratnik, Suzana, in Segan, Nataša S., 1995: Teorije o lezbilstvu. Tratnik, Suzana, in Segan, Nataša S. (ur.): *L, zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 8). 6–17.
- Tratnik, Suzana, 2001: Tretji spol kot začetek moderne lezbične identitete. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 202/203. 315–28.
- Tratnik, Suzana, 2004: *Lezbična zgodba: literarna konstrukcija seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda 37).
- Velikonja, Varja, 2003: O literaturi, lezbilstvu in aktivizmu. *Primorska srečanja* 27. 60–68.
- Vidali, Petra, 2001: Mladostniško obvezno branje. *Literatura* 123/124. 153–156.
- Virc, Benjamin, 2001: Drugačnost kot stanje zavesti. 2000: *revija za krščanstvo in kulturo* 140/141/142. 287–290.
- Wittig, Monique, 2000: *Eseji*. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Vizibilija).
- Zavrl, Andrej, 2007: Abeceda poželjenja: GLBTIQ in literarna veda. *Primerjalna književnost* 30/1. 97–107.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).
- Zupan Sosič, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza*. Sodobni slovenski roman. Maribor: Študentska založba Litera.